

ORIGINAL ARTICLE

Language, Ideology, and Popular Culture: A Discourse Analysis of Vernacular Slogans and Wall Writings from the Iranian Islamic Revolution

Mohammadreza Tusi Nasrabadi^{*1}, Abdolhassein Heidari²

1. Assistant professor, Department of English language teaching, Farhangian University, Tehran, Iran.

2. Assistant professor, Department of English language teaching, Farhangian University, Tehran, Iran.

Correspondence:

Mohammadreza Tusi Nasrabadi

Email:

Mohammadrezatusi1@cfu.ac.ir

Received: 18/Sep/2025

Revised: 31/Oct/2025

Accepted: 05/Nov/2025

How to cite:

Tusi Nasrabadi, M.; Heidari, A. (2025). Language, Ideology, and Popular Culture: A Discourse Analysis of Vernacular Slogans and Wall Writings from the Iranian Islamic Revolution, *Journal of Sociolinguistics*, 8 (32), 53-66.

(DOI: [10.30473/il.2025.75329.1716](https://doi.org/10.30473/il.2025.75329.1716))

ABSTRACT

The popular slogans of the Iranian Islamic Revolution, as linguistic manifestations of resistance and reflections of social discourse, contain diverse elements of folk culture whose analysis can lead to a deeper understanding of the linguistic, ideological, and cultural mechanisms of that period. The aim of this study is to analyze colloquial language in the slogans and wall writings of the Islamic Revolution, drawing on Michel Foucault's power-knowledge discourse theory and Norman Fairclough's three-layer framework of critical discourse analysis. The methodology is qualitative and quantitative, using a descriptive-analytical approach. The corpus under examination includes 301 samples of slogans and wall writings from the revolutionary period, analyzed based on six main indicators of folk culture (taboo, conversational speech, folk poems, curses, popular beliefs, and proverbs). The findings indicate that colloquial language was not only a means of expressing immediate emotions, but also a discursive tool for redefining political legitimacy and cultural resistance. The analysis shows that by appropriating colloquial language, the people formed a kind of bottom-up resistance discourse through which they were able to challenge the official narrative of power. In this discourse, body language, humor, children, and women also entered the political arena, producing—in Foucauldian terms—a form of power emerging from below.

KEYWORDS

Slogan, Islamic revolution, Popular culture, Vernacular language, Critical discourse analysis.

Introduction

The slogans of the Iranian Islamic Revolution, as one of the most dynamic linguistic manifestations of resistance, provide a valuable framework for understanding the interaction between language, power, and popular culture. Emerging from the everyday speech of ordinary people, these slogans not only voiced emotional outcry but also functioned as discursive tools for redefining legitimacy and constructing collective identity. Drawing upon Michel Foucault's theory of power/knowledge discourse and Norman Fairclough's three-dimensional model of Critical Discourse Analysis (CDA), this study investigates how vernacular and popular language functioned as mechanisms of ideological resistance and cultural expression during the revolutionary period.

Method

The research employs a descriptive-analytical design with both qualitative and quantitative approaches. The corpus consists of 301 slogans and graffiti collected from historical documents and visual archives related to the Islamic Revolution. These samples were categorized according to six indicators of popular culture: taboo expressions, colloquial speech, folk poetry, curses, folk beliefs, and proverbs. The data were analyzed at three levels—textual, discursive, and social—following Fairclough's CDA framework. Reliability and validity were ensured through conceptual triangulation and expert review.

Findings

Results indicate that more than half of the analyzed slogans and graffiti contained linguistic taboos, colloquial phrases, or vulgar expressions, reflecting an intentional departure from formal and institutionalized language. Such verbal defiance created a space of resistance where marginalized voices entered political discourse. Elements of children's rhymes, proverbs, and folk beliefs further reinforced this popular counter-discourse by symbolically inverting the language of power. In Foucauldian terms, these linguistic practices represent "micro-resistances," where language becomes a site of power reversal and the people reclaim their right to define meaning through humor, irony, and the body.

Results & Conclusion

The slogans of the Islamic Revolution were not merely tools for expressing emotions or conveying political messages; rather, within the theoretical framework of Michel Foucault's power-knowledge discourse and Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis, they can be understood as linguistic and social acts that played a crucial role in shaping the sub-discourse of popular resistance. These slogans, drawing upon elements of popular culture—such as taboo, colloquial speech, children's rhymes, curses, folk beliefs, and proverbs—reached a level of discourse that transcended mere political propaganda and moved toward the redefinition of power, legitimacy, and social identity. Discourse analysis based on Fairclough's three levels revealed that vernacular language in revolutionary slogans had a multilayered function: at the textual level, it was simple, rhythmic, and repetitive, encouraging collective participation; at the discursive level, it was collectively produced, oral, and street-based; and at the social level, it reflected structures of resistance against the existing political order. Accordingly, vernacular language was not a marginal or trivial register but a political language that, through the use of humor, curses, children's verse, and proverbs, mocked the official discourse and overturned the regime's legitimacy. This study demonstrates that the Islamic Revolution, beyond its political dimension, was also a linguistic confrontation between two discourses: the official language of power and the popular language of resistance. The present analysis shows that vernacular language, by creating new spaces of speech and interaction, led to the reconstruction of meaning and the redefinition of power, offering a conceptual model for studying grassroots discourses in other social movements of contemporary Iran.

Keywords

Slogan, Islamic revolution, Popular culture, Vernacular language, resistance discourse, Critical discourse analysis.

«مقاله پژوهشی»

زبان، ایدئولوژی و فرهنگ عامه: تحلیلی گفتمانی از شعارهای عامیانه و دیوارنوشته‌های انقلاب اسلامی ایران

محمد رضا طوسی نصرآبادی* ^۱id، عبدالحسین حیدری ^۲id

چکیده

شعارهای مردمی انقلاب اسلامی ایران، به‌عنوان یکی از جلوه‌های زبانی مقاومت و بازنمایی گفتمان اجتماعی، حاوی مضامین متنوعی از فرهنگ عامه هستند که تحلیل آن‌ها می‌تواند به درک ژرف‌تری از سازوکارهای زبانی، ایدئولوژیک و فرهنگی آن دوره بینجامد. هدف این پژوهش، تحلیل زبان عامیانه در شعارها و دیوارنوشته‌های انقلاب اسلامی با تکیه بر نظریه گفتمان قدرت-دانش میشل فوکو و چارچوب سه‌سطحی تحلیل انتقادی گفتمان نورمن فرکلاف است. روش پژوهش، کیفی و کمی از نوع توصیفی-تحلیلی است. پیکره مورد بررسی شامل ۳۰۱ نمونه از شعارها و دیوارنوشته‌های دوره انقلاب اسلامی است که بر اساس شش شاخص اصلی فرهنگ عامه (تابو، گفتار محاوره‌ای، اشعار عامیانه، نفرین، باورهای عامه و ضرب‌المثل) تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که زبان عامیانه، نه تنها وسیله‌ای برای بیان احساسات لحظه‌ای، بلکه ابزاری گفتمانی برای بازتعریف مشروعیت سیاسی و مقاومت فرهنگی بوده است. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که مردم، با تصرف زبان عامیانه، نوعی گفتمان مقاومت از پایین را شکل داده‌اند که از طریق آن توانسته‌اند روایت رسمی قدرت را به چالش بکشند. در این گفتمان، زبان بدن، طنز، کودک و زن نیز وارد عرصه سیاست شده و به تعبیر فوکویی، شکل قدرت از پایین را پدید آورده‌اند.

واژه‌های کلیدی

شعار، انقلاب اسلامی، فرهنگ عامه، زبان عامیانه، تحلیل گفتمان انتقادی.

۱. استادیار گروه آموزش زبان انگلیسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.
۲. استادیار گروه آموزش زبان انگلیسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

نویسنده مسئول:

محمد رضا طوسی نصرآبادی

رایانامه:

Mohammadrezatusi1@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۴

استناد به این مقاله:

طوسی نصرآبادی، محمد رضا؛ حیدری، عبدالحسین (۱۴۰۴). زبان، ایدئولوژی و فرهنگ عامه: تحلیلی گفتمانی از شعارهای عامیانه و دیوارنوشته‌های انقلاب اسلامی ایران، فصلنامه زبان‌شناسی اجتماعی، ۸ (۳۲)، ۵۳-۶۶.

(DOI: [10.30473/il.2025.75329.1716](https://doi.org/10.30473/il.2025.75329.1716))

مقدمه

شعارهای سیاسی به‌مثابه یکی از نمودهای زبانی جنبش‌های اجتماعی، نقش اساسی در بازنمایی ذهنیت جمعی، ایجاد هویت گروهی و جهت‌دهی به کنش‌های سیاسی ایفا می‌کنند (شارپ^۱، ۱۹۸۴). این شعارها در بستری زبانی و فرهنگی شکل می‌گیرند و افزون بر کارکردهای ارتباطی و تبلیغی، آیینی‌ای از ساختارهای اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی جامعه گوینده هستند (اسپولسکی^۲، ۱۹۹۸). انقلاب اسلامی ایران، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین رخدادهای سیاسی قرن بیستم در جهان اسلام، از جهات مختلفی مورد پژوهش قرار گرفته، اما زبان شعارهای آن، به‌ویژه در وجه عامیانه، هنوز آن‌گونه که باید واکاوی نشده است.

زبان عامیانه گونه‌ای از زبان گفتاری است که در میان اقشار مختلف جامعه به‌ویژه مردم عادی رواج دارد و واجد بارهای عاطفی، طنزآمیز، انتقادی و حتی اعتراضی است. این زبان، در بستر انقلاب اسلامی، به‌مثابه ابزاری برای بیان صریح احساسات و نارضایتی‌ها عمل کرده و از طریق واژگان آشنا، ساختارهای محاوره‌ای، ضرب‌المثل‌ها، دشواژه‌ها و اشعار مردمی در شکل‌دهی به شعارهای انقلاب ایفای نقش نموده است (نجفی، ۱۳۷۸؛ فاضلی، ۱۳۸۰). همان‌طور که بروفی^۳ (۱۹۹۳) و هاگن^۴ (۱۹۷۱) نیز اشاره کرده‌اند، شعارهای مردمی به‌ویژه در موقعیت‌های بحرانی و انقلابی، غالباً در ساده‌ترین و تأثیرگذارترین قالب‌های زبانی ظاهر می‌شوند.

در سال‌های اخیر، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های مرتبط با شعارهای انقلاب اسلامی ایران، از منظرهای سیاسی، تاریخی یا جامعه‌شناختی انجام شده‌اند (پناهی، ۱۳۷۹؛ طیب و علی‌نژاد، ۱۳۸۰؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۶)؛ اما وجه زبانی، فرهنگی و گفتمانی این شعارها کمتر به‌صورت نظام‌مند مورد واکاوی قرار گرفته است. بیشتر مطالعات پیشین، شعارها را به‌مثابه متونی تبلیغی یا احساسی تلقی کرده‌اند، در حالی که این دسته از شعارها به‌روشنی بازتاب‌دهنده نظام معنایی و زبان زیسته مردم‌اند و تحلیل آنها می‌تواند به فهم عمیق‌تری از سازوکارهای فرهنگی، ایدئولوژیک و ارتباطی دوران انقلاب منجر شود.

ضرورت انجام این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که شعارهای عامیانه، یکی از نادرترین منابع زبانی برای مطالعه

پیوند میان زبان، فرهنگ عامه و قدرت سیاسی در بستر انقلاب اسلامی به شمار می‌آیند. این متون، زبان غیررسمی مردم را وارد عرصه سیاست کرده‌اند و به‌واسطه تابوشکنی، طنز و استفاده از گفتار روزمره، چهره‌ای زبانی از مقاومت اجتماعی و مشروعیت‌زدایی از سلطنت ارائه داده‌اند. واکاوی این لایه‌های زبانی می‌تواند سازوکارهای شکل‌گیری گفتمان مقاومت مردمی را از سطح خیابان تا عرصه گفتمان ملی آشکار سازد.

از سوی دیگر، اهمیت علمی پژوهش در آن است که برای نخستین بار، عناصر فرهنگ عامه (نفرین، تابو، اشعار کودکان، گفتار محاوره‌ای، ضرب‌المثل‌ها و باورهای عامه) در چارچوب نظریه قدرت/دانش فوکو و مدل سه‌سطحی تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف^۵ تحلیل شده‌اند. این ترکیب نظری، امکانی فراهم می‌آورد تا زبان عامیانه نه‌تنها از منظر ادبی یا فرهنگی، بلکه به‌مثابه کنش زبانی-سیاسی و ابزاری برای بازتعریف مشروعیت و مقاومت تبیین شود.

بر این اساس، پژوهش حاضر نه‌تنها به درک دقیق‌تر از ساختار زبانی و فرهنگی شعارهای انقلاب اسلامی یاری می‌رساند، بلکه الگویی مفهومی برای مطالعه سایر رخداد‌های اجتماعی و مردمی در ایران معاصر فراهم می‌کند. این الگو می‌تواند در تحلیل گفتمان‌های اعتراضی، فرهنگی و مذهبی دیگر نیز به کار رود و پیوند میان زبان، ایدئولوژی و قدرت را از چشم‌انداز فرهنگ عامه آشکارتر سازد.

نواوری این تحقیق در سه سطح نظری، تحلیلی و فرهنگی قابل تبیین است. از منظر نظری، پژوهش حاضر با تلفیق دو چارچوب گفتمانی فوکو^۶ و فرکلاف، رویکردی میان‌رشته‌ای به تحلیل شعارهای انقلاب اسلامی ارائه می‌دهد؛ رویکردی که تاکنون در پژوهش‌های داخلی سابقه نداشته و امکان تحلیل هم‌زمان قدرت، ایدئولوژی و زبان را فراهم می‌سازد. در بعد تحلیلی، تمرکز اصلی پژوهش بر زبان عامیانه و عناصر فولکلوریک به‌عنوان ژانرهای مقاومت مردمی است؛ عناصری که در سه لایه گفتمانی فرکلاف (متنی، کنشی و اجتماعی) بررسی شده‌اند تا فرایند تولید، بازتوزیع و کارکرد اجتماعی آن‌ها در گفتمان انقلابی روشن گردد. از جنبه فرهنگی نیز، پژوهش حاضر با تبیین نقش فرهنگ عامه در شکل‌دهی به گفتمان انقلاب اسلامی، نشان می‌دهد که چگونه عناصر ظاهراً ساده و عامیانه، همچون

5. Norman Fairclough

6. Foucault

1. Sharp
2. Spolsky
3. Brophy
4. Haugen

دانسته که از طریق آن می‌توان به تحلیل ساخت قدرت، هویت زبانی و مقاومت فرهنگی پرداخت..

در سطح بین‌المللی نیز، مطالعات متعددی به تحلیل شعارها در بسترهای سیاسی پرداخته‌اند. از جمله می‌توان به پژوهش عابد و حسین (۲۰۱۱) اشاره کرد که با بررسی حدود ۴۰۰ شعار از انقلاب‌های تونس و مصر، نقش‌های زبانی این شعارها همچون تحقیر، هشدار، تمجید و تهدید را تحلیل کرده‌اند. آنها نشان می‌دهند که زبان شعارها، بازتابی از ایدئولوژی‌ها و جهت‌گیری‌های فرهنگی انقلابیون است. فوکوناگا و ژانگ^۱ (۲۰۰۷) در پژوهشی تطبیقی، تفاوت‌های گفتمانی شعارهای سیاسی در چین و آمریکا را از منظر تحلیل گفتمان انتقادی بررسی کرده و به تفاوت در ساختارهای ایدئولوژیک و زبان عمومی‌سازی مفاهیم سیاسی در دو فرهنگ پرداخته‌اند. آنها شعارها را بازتاب دهنده ساختار قدرت، نظام ارزشی و سبک بیانی خاص هر فرهنگ معرفی می‌کنند. سراج^۲ (۲۰۱۴) نیز در کتاب *انقلاب و شعارهای جوانان مصر*، بر نقش شعارها در فعال‌سازی کنش سیاسی و خلق نمادهای مقاومت تمرکز کرده و واژه‌هایی مانند «ارحل» را رمزهای زبانی انقلاب معرفی می‌کند.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مطالعاتی در حوزه زبان و محتوای شعارهای انقلاب اسلامی صورت گرفته است، اما بررسی هدفمند و نظام‌مند شعارها از منظر گفتمانی و با تمرکز بر عناصر فرهنگ عامه همچون زبان محاوره‌ای، تابوها، اشعار و ضرب‌المثل‌های عامیانه، کمتر مورد توجه پژوهشگران داخلی قرار گرفته است. پژوهش حاضر در پی آن است که این خلأ را با تمرکز بر عناصر زبانی عامه و تحلیل آنها در پیکره شعارها و دیوارنوشته‌های انقلاب اسلامی ایران پوشش دهد.

مبانی نظری

تحلیل شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی، در صورتی معنا و عمق می‌یابد که در چارچوبی نظری فهم شود که توانایی تبیین ارتباط میان زبان، قدرت، ایدئولوژی و مقاومت را داشته باشد. بدین منظور، پژوهش حاضر با تکیه بر تلفیق دو چارچوب نظری برجسته در مطالعات زبان‌شناسی اجتماعی و تحلیل گفتمان یعنی نظریه گفتمان قدرت/دانش فوکو و تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف ساختار مفهومی خود

ضرب‌المثل‌ها، اشعار کودکان و تابوها، حامل معانی عمیق سیاسی و ایدئولوژیک‌اند و به‌مثابه زبانی برای بازآفرینی قدرت و مشروعیت از پایین عمل می‌کنند.

پیشینه تحقیق

شعارهای سیاسی و انقلابی، از دیرباز در کانون توجه محققان حوزه‌های جامعه‌شناسی سیاسی، زبان‌شناسی اجتماعی و مطالعات فرهنگی قرار داشته‌اند. به عنوان شکل خاصی از کنش زبانی که در بستر اعتراض، انقلاب یا تبلیغات شکل می‌گیرد، این شعارها به‌ویژه هنگامی که بر زبان توده مردم جاری می‌شوند، بازتابی از ساختار اجتماعی، نظام ارزش‌ها و حتی سبک زندگی مردمی هستند. در ایران نیز، پژوهش‌هایی در حوزه زبان و جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی به بررسی ابعاد مختلف شعارها پرداخته‌اند.

در میان مطالعات داخلی، پناهی (۱۳۷۹) در کتاب *جامعه‌شناسی شعارهای انقلاب اسلامی*، با دسته‌بندی محتوایی شعارها، به تحلیل مؤلفه‌های زبانی، ارزشی و سیاسی آنها پرداخته و بر تأثیر عواطف جمعی و زبان ساده و عامه‌فهم در این شعارها تأکید می‌ورزد. پژوهش طیب و علی‌نژاد (۱۳۸۰) نیز از نخستین تحقیقات زبان‌شناختی پیرامون شعارهای انقلاب اسلامی به شمار می‌آید که با رویکردی زبان‌شناسانه، به بررسی ویژگی‌های آوایی، نحوی، واژگانی و معنایی این شعارها پرداخته است. آنان شعارها را آیینی‌ای از زبان محاوره و بازتابی از نگرش‌های اجتماعی مردم معرفی می‌کنند. حسن‌زاده (۱۳۸۶) شعارهای انقلابی را به عنوان سازه‌هایی زبانی برای بازتاب هویت ملی تحلیل می‌کند و آن‌ها را حامل گفتمان خودی-دیگری می‌داند که در بستر تقابل با قدرت سیاسی شکل گرفته است.

در پژوهش دیگری، صابری (۱۳۸۷) به بررسی پیوند شعارهای انقلاب اسلامی با مضامین و آموزه‌های قیام ۱۳۴۲ پرداخته و نشان داده است که چگونه زبان این شعارها با بهره‌گیری از عناصر عامیانه و دینی، در بسیج مردمی مؤثر بوده‌اند. اسعدی فیروزآبادی و فاتحی نصرآبادی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحلیلی-زیبایی‌شناختی، ویژگی‌هایی چون موزون بودن، طنز، سادگی و انس با شعر در شعارها را بررسی کرده و نشان داده‌اند چگونه این ویژگی‌ها موجب تأثیرگذاری اجتماعی شده‌اند. همچنین زندی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان *بررسی دیوارنوشته‌های شهر تهران از منظر جامعه‌شناسی زبان*، دیوارنوشته‌ها را نوعی منظر زبانی شهری

1. Fukunaga & Zhang

2. Srage

را بنا کرده است. این دو نظریه، مکمل یکدیگر در فهم پدیده‌ای چون شعارهای عامیانه هستند؛ یکی از منظر فلسفی-تاریخی و دیگری از زاویه زبان‌شناسی اجتماعی و روش‌مند.

گفتمان، قدرت و مقاومت در اندیشه فوکو

میشل فوکو در آثار مهم خود، به‌ویژه *نظم گفتمان*^۱ (۱۹۷۱)، *نظارت و تنبیه*^۲ (۱۹۷۵) و *قدرت/دانش*^۳ (۱۹۸۰)، پیوندی تنگاتنگ میان زبان و قدرت برقرار می‌کند. در نگاه او، گفتمان نه فقط مجموعه‌ای از گفتارها، بلکه شبکه‌ای است از قواعد ناپیدای تولید معنا که تعیین می‌کند چه چیزهایی گفتنی هستند و چه چیزهایی نباید گفته شوند؛ چه کسانی حق سخن گفتن دارند و چه کسانی ساکت نگه داشته می‌شوند. این قواعد، در واقع، بازتاب ساختار قدرت در جامعه‌اند.

فوکو تأکید می‌کند که هر جا قدرتی اعمال می‌شود، مقاومت نیز متولد می‌شود. بنابراین، زبان نیز می‌تواند ابزار مقاومت باشد، آن‌گاه که روایت‌های طردشده، زبان‌های به‌حاشیه‌رانده‌شده یا اشکال گفتار غیررسمی به میدان بازی‌گردند و گفتمان مسلط را به چالش می‌کشند. شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی از این منظر، نه‌تنها پیام‌های اعتراضی ساده، بلکه مصادیق بارز گفتمان‌های مقاوم‌اند که از دل فرهنگ عامه، زبان کوچه، شعر کودکان، تابوها و حتی نفرین‌های سنتی برخاسته‌اند.

شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی نه‌تنها زبان رسمی را به هم می‌ریزند، بلکه از طریق ترکیب زبان کودک، بدن، توهین و خنده، شکلی از بازتعریف قدرت ارائه می‌دهند. از منظر فوکویی، این زبان‌ها، حامل نوعی دانش حاشیه‌ای هستند که به‌جای بازنمایی اقتدار، آن را مضحکه و بی‌ثبات می‌سازند. چنین گفتارهایی در موقعیت‌های انقلابی، به سلاحی نمادین برای شکستن نظم گفتمانی موجود بدل می‌شوند.

چارچوب فرکلاف برای تحلیل گفتمان انتقادی

در این پژوهش، تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف به‌عنوان چارچوب مرکزی نظری و روش‌شناختی انتخاب شده

است. فرکلاف تحلیل گفتمان انتقادی را نه صرفاً مطالعه زبان، بلکه مطالعه کنش اجتماعی می‌داند؛ به عبارت دیگر، گفتمان به‌مثابه کنش اجتماعی دارای مولفه‌های متنی و فرایندهای تولید/مصرف و پیوندهای اجتماعی-ایدئولوژیک است. برای تحلیل نظام‌مند این سه جنبه، فرکلاف یک چارچوب سه‌بعدی پیشنهاد می‌دهد که در پژوهش حاضر به‌صورت دقیق پیاده‌سازی شده است: سطح متن^۴، سطح کنش گفتمانی یا لایه گفتمانی^۵ و سطح کنش اجتماعی^۶ یا ساختار اجتماعی. توضیح روشن هر یک و رابطه میان آن‌ها برای فهم کارکرد شعارها در تولید گفتمان مقاومت ضروری است.

فرکلاف، تحلیل گفتمان انتقادی را وسیله‌ای می‌داند برای آشکارسازی پیوندهای پنهان میان زبان، ایدئولوژی و قدرت. هدف اصلی تحلیل گفتمان انتقادی در نگاه او، روشن کردن نقش گفتمان در بازتولید یا دگرگونی روابط قدرت و هژمونی است. بر این مبنای تحلیل گفتمان انتقادی می‌کوشد نشان دهد چگونه عناصر زبانی ظاهراً ساده (واژگان، ساختارهای نحوی، ژانرها) با سازوکارهای تولید معنا و توزیع آن در جامعه پیوند می‌خورند و چگونه از طریق بازتولید یا مقابله با ایدئولوژی‌ها، به تغییر یا تداوم مناسبات قدرت می‌انجامند.

فرکلاف سه سطح را از هم تفکیک و معرفی می‌کند:

سطح متن: این سطح شامل تحلیل دقیق ویژگی‌های صوری و معانی‌شناختی متن است. انتخاب واژگان، نحو، سبک، استعاره‌ها، ترکیب‌های بلاغی، ساخت وزن و آهنگ (در شعارها) و ویژگی‌های ژانری (مثلاً تفاوت ترانه/شعار/دیوارنوشته). هدف در این سطح این است که نشان دهیم چگونه متن از طریق ابزارهای زبانی معنا می‌سازد و چگونه این معناها ممکن است بار ایدئولوژیک داشته باشند.

سطح کنش گفتمانی یا لایه گفتمانی: این سطح فرایند تولید^۷، توزیع و مصرف^۸ متن را بررسی می‌کند. فرکلاف تأکید می‌کند که متن جدا از شرایط تولید و توزیع آن معنا ندارد؛ بنابراین باید پرسید: چه کسانی متن را تولید کرده‌اند؟ متن چگونه بازتولید یا توزیع شده است (شفاهی/کتبی/دیجیتال/دیوارنوشته)؟ مخاطبان چه کسانی بوده‌اند؟ متن چگونه به‌عنوان رویداد اجتماعی عمل می‌کند؟

4. Textual
5. discourse practice
6. social practice
7. Production
8. Distribution & Reception

1. The Order of Discourse
2. Discipline and Punish: The Birth of the Prison
3. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977

را فعال می‌کند.

پرهیز/پذیرش^۳: عملیات گفتمانی که به مشروعیت بخشی یا سلب مشروعیت از بازیگران سیاسی می‌انجامد؛ در لایه گفتمانی باید نشان داد چه فرایندهایی موجب سلب مشروعیت شاه شده‌اند.

سطح کنش اجتماعی: این سطح به بررسی پیوندهای گفتمان با ساختارهای کلان اجتماعی و ایدئولوژیک می‌پردازد: چگونه گفتمان بخشی از بازتولید نظم اجتماعی، هژمونی یا مقاومت است؟ چه نقش ایدئولوژی‌ها و نهادها (رسانه‌ها، حزب، مذهب، خانواده) در شکل‌دهی یا مهار این گفتمان وجود دارد؟

در این سطح، تحلیل باید نشان دهد که چگونه تغییرات در گفتمان می‌توانند به تغییرات اجتماعی-سیاسی بینجامند (یا بالعکس).

این سه سطح در عمل به صورت پیوسته عمل می‌کنند: ویژگی‌های متنی امکان‌های معنایی را فراهم می‌آورند؛ لایه گفتمانی این امکان‌ها را در فرایندهای تولید/توزیع به کار می‌گیرد و سطح اجتماعی نتایج و پیوندهای نهادی-ایدئولوژیک این فرایندها را تبیین می‌کند.

این سه سطح، در پژوهش حاضر، برای فهم دقیق‌تر شعارهای عامیانه انقلاب به کار گرفته شده‌اند. در سطح نخست، ساختار زبانی شعارهایی مانند «نون بربری گرونی / شاه باید بمونه؟» مورد توجه قرار گرفته؛ در سطح دوم، شکل خلق جمعی، خیابانی و مردمی شعارها؛ و در سطح سوم، رابطه این زبان با مشروعیت‌زدایی از سلطنت، انسجام‌سازی اجتماعی و شکل‌دهی به گفتمان مقاومت تحلیل شده است.

زبان عامیانه، فرهنگ عامه و گفتمان مقاومت

در هر دو چارچوب نظری فوکو و فرکلاف، زبان‌های غیررسمی از جمله زبان عامیانه، باورهای شفاهی، اشعار کودکان، نفرین‌ها، دشنام‌ها و ضرب‌المثل‌ها نه تنها ابزار بیان احساسات فردی، بلکه ابزارهای سیاسی و ایدئولوژیک مقاومت اجتماعی تلقی می‌شوند. از منظر زبان‌شناسی اجتماعی، زبان عامه بستر زنده‌ای برای شکل‌گیری خرده‌گفتمان‌ها، بازتعریف قدرت و ساختن روایت‌های بدیل است.

نویسندگانی چون نجفی (۱۳۷۸) و فاضلی (۱۳۸۰) نیز نشان داده‌اند که فرهنگ عامه ایرانی از طریق عناصر زبانی چون شعرهای طنز، اشعار کودک، گفتارهای آیینی و

در این سطح مفاهیم کلیدی‌ای مثل باز بافت‌گذاری^۱، ژانر، رژیم گفتمانی و روند بازتولید اهمیت می‌یابند. لایه گفتمانی محل عبور متن از یک موقعیت اجتماعی به موقعیت دیگر است؛ مثلاً تبدیل گفتار خیابانی به شعار سیاسی جمعی یا نقش رسانه‌ای شدن یک شعار در تعمیم آن.

لایه گفتمانی عبارت است از: مجموعه فرایندهایی که متن (یا گفتار) را تولید، بازفرآوری، توزیع و مصرف می‌کنند و از این طریق به متن نقش اجتماعی و مؤثر بودن می‌دهند.

الف) این لایه شامل سه زیرمؤلفه کلیدی

است: تولید: چگونه و توسط چه کنشگرانی شعارها و دیوارنوشته‌ها خلق شده‌اند؟ (مثلاً خود مردم در راهپیمایی، گروه‌های سازمان‌یافته، نویسندگان ناشناس دیوارنویس) باز بافت‌گذاری: چگونه عبارات، اصطلاحات و صورت‌های موجود در فرهنگ عامه (مثلاً شعر کودکان، ضرب‌المثل، نفرین) به قالب شعار وارد و تبدیل شده‌اند؟ این فرایند نشان می‌دهد که چگونه عناصر فرهنگی پیشین از بافتی به بافت دیگر منتقل می‌شوند و بار معانی جدید می‌یابند.

توزیع و مصرف: شعارها چگونه پخش و بازتولید شده‌اند (در راهپیمایی، روی دیوار، از طریق ضبط صوت/رسانه) و چگونه مخاطبان آن‌ها را دریافت، تقلید یا بازتولید کرده‌اند؟ آیا شعار در حافظه جمعی جا افتاد یا محلی ماند؟ کدام عناصر متن سبب تعمیم آن شدند (آهنگ، تکرارپذیری، سادگی)؟

ب) مفاهیم فرعی مرتبط با لایه گفتمانی که در

تحلیل به کار رفته‌اند: ژانر: هر شعار یا دیوارنوشته در قالب ژانر خاصی قرار دارد (سرود جمعی، کنایه خیابانی، ترانه کودکان بازآفرینی شده). شناخت ژانر کمک می‌کند بفهمیم چه انتظاراتی از متن می‌رود و چگونه مخاطب پدیدارشناسی معنی را انجام می‌دهد.

باز بافت‌گذاری: مثالی روشن از پژوهش: «اتل متل توتوله» که ابتدا ژانری کودکانه دارد، وارد ژانر سیاسی می‌شود؛ باز بافت‌گذاری باعث می‌شود همان الگوهای آهنگین کودکانه بار تمسخر و تخفیف قدرت بیابند.

بینامتنیت^۲: شعارها از اقتباس، اقتباس‌زدایی یا هجو متون قبلی بهره می‌برند (ضرب‌المثل‌ها، ادبیات دینی یا سیاسی؛ یا شعارهای دیگر کشورها). شناسایی منابع بینامتنی نشان می‌دهد گفتمان چگونه معنا می‌سازد و چه شبکه‌های معنایی

1. recontextualization

2. Intertextuality

3. legitimation / delegitimation

ضرب‌المثل‌ها، حافظ حافظه فرهنگی و اجتماعی مردم بوده و در بزنگاه‌هایی چون انقلاب، فعالانه در تولید گفتمان سیاسی مشارکت کرده است. این عناصر، به دلیل برخورداری از سادگی، تکرارپذیری و صمیمیت، قدرت بسیج‌گری بالایی دارند و از طریق آن‌ها، مردم زبان خود را وارد میدان رسمی سیاست می‌کنند.

چارچوب نظری پژوهش حاضر تلفیقی از تحلیل گفتمان فوکو و فرکلاف است که هر دو، زبان را نه صرفاً ابزار بیان بلکه میدان قدرت و مقاومت تلقی می‌کنند. با اتکا به این چارچوب، شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی به مثابه سازوکارهایی گفتمانی برای بازنمایی خشم، مطالبه، تمسخر، مشروعیت‌زدایی و انسجام اجتماعی تحلیل شده‌اند. این تحلیل نظری، راه را برای تفسیر علمی و منسجم‌تر شعارهایی که در نگاه اول عامیانه، ساده یا حتی سخیف به نظر می‌رسند، هموار می‌سازد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی و کمی و توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای جهت‌دار و تحلیل گفتمان انتقادی به مطالعه شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی می‌پردازد. چارچوب نظری پژوهش مبتنی بر دیدگاه‌های گفتمان قدرت-دانش میشل فوکو و الگوی سه‌لایه‌ای نورمن فرکلاف برای تحلیل گفتمان است. از این‌رو، روش‌شناسی تحقیق نیز ترکیبی از تحلیل معنایی در سطح متن و تحلیل ایدئولوژیک در سطح گفتمان و ساختار اجتماعی است.

جامعه این پژوهش، شعارها و دیوارنوشته‌های دوره انقلاب اسلامی ایران است. این پیکره از کتاب فرهنگ شعارهای انقلاب اسلامی/ایران گردآوری شده است. از میان این مجموعه، نمونه‌ای شامل ۳۰۱ مورد انتخاب شد که عبارت است از:

- ۱۷۸ شعار شفاهی (زنده یا ضبط‌شده در منابع مکتوب)
- ۱۲۳ دیوارنوشته ثبت‌شده از دوره انقلاب (در متون، عکس‌ها یا گزارش‌های رسمی)

برای اطمینان از کفایت نمونه‌ها، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است؛ به گونه‌ای که شعارهایی انتخاب شدند که مصداق روشن یکی یا چند مورد از عناصر فوق باشند.

مبنای استخراج و طبقه‌بندی این عناصر، تلفیقی از منابع

نظری و تجربی معتبر است؛ از جمله:

- اثر نجفی (۱۳۷۸) در کتاب فرهنگ عامه که طیفی از عناصر زبان شفاهی ایرانی را معرفی و طبقه‌بندی می‌کند (زبان کوچه، تابو، ضرب‌المثل، شعر کودکانه و غیره)؛
- تحلیل فرهنگی فاضلی (۱۳۸۰) درباره کاربرد گفتمان عامه در شعارهای انقلابی؛
- و همچنین، نظریه‌های فرکلاف (۱۹۹۲، ۱۹۹۵) که تحلیل گفتمان مقاومت را در تقابل با زبان رسمی و از طریق ژانرهای گفتار غیررسمی و مردمی صورت‌بندی می‌کند.

بنابراین، شناسایی و دسته‌بندی عناصر زبان و فرهنگ عامه در این پژوهش، مبتنی بر ترکیب دانش نظری، پیشینه فرهنگی بومی و تحلیل تخصصی شعارهاست و صرفاً مبتنی بر تشخیص فردی پژوهشگر نیست، بلکه تابع چارچوب مفهومی مشخص و قابل استناد است.

جهت گردآوری داده‌های مورد نیاز، پس از استخراج اولیه شعارها از منبع مذکور، یک چک‌لیست طبقه‌بندی عناصر زبان عامه طراحی شد. این چک‌لیست شامل ۶ مقوله اصلی و چند زیرشاخه برای هر عنصر بود که در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. عناصر زبان عامه و توضیح

عناصر زبان عامه	شاخص‌های شناسایی
تابو	دشنام، کلمات زشت، اشارات جنسی یا بدنی
گفتار روزمره	زبان محاوره، اصطلاحات خیابانی، زبان کوچه بازاری
ضرب‌المثل	صورت تثبیت‌شده، برآمده از حکمت عامه
اشعار عامیانه	اتل‌متل، شعرهای کودکانه، فولکلور شفاهی
نفرین	عبارات لعن، دعای منفی، آرزوی مرگ یا بدبختی
باورهای عامه	خرافات، مثل‌های با بن‌مایه اسطوره‌ای

داده‌ها در نرم‌افزار اکسل طبقه‌بندی و کدگذاری شدند و هر شعار تنها در یک مقوله کدگذاری شد.

روش تحلیل در این پژوهش تحلیل محتوای جهت‌دار با الهام از چارچوب فرکلاف و نظریه گفتمان فوکو است. تحلیل در سه سطح صورت گرفت:

تحلیل در سطح متن: شامل بررسی ویژگی‌های واژگانی، نحوی و بلاغی شعارها، نظیر ساده‌سازی زبانی، استفاده از

جدول ۲. توصیف کمی شعارها و دیوارنوشته‌ها

ویژگی‌های زبانی غالب	درصد از کل (۳۰۱)	تعداد نمونه‌ها	عنصر فرهنگ عامه
واژگان صریح، توهین آمیز یا بدنی	۵۴.۱۵ درصد	۱۶۳	تابو و دشنام
زبان خیابانی، اصطلاحات روزمره، لحن طنزآمیز	۳۳.۲۶ درصد	۷۰	گفتار محاوره‌ای
وزن و قافیه کودکانه، ترانه‌های فولکلور	۱۳.۲۹ درصد	۴۰	اشعار عامیانه
لحن، آرزوهای منفی، بیان خشم جمعی	۴.۹۸ درصد	۱۵	نفرت
تعبیرات مذهبی - اسطوره‌ای، نمادهای کیهانی	۲.۹۹ درصد	۹	باورهای عامه
ساخت‌های حکمت‌آمیز و مثل گونه در نقد قدرت	۱.۳۳ درصد	۴	ضرب‌المثل
	۱۰۰	۳۰۱	

در مرحله بعد بر اساس محاسبات مشخص شد، عنصر تابو دارای بیشترین بسامد و عنصر ضرب‌المثل دارای کمترین بوده است. این امر نشان می‌دهد زبان عامیانه در شعارهای انقلاب به‌صورت غالب از طریق تابوشکنی و گفتار محاوره‌ای عمل کرده و سایر مؤلفه‌های عامیانه نقش تکمیلی داشته‌اند. بر اساس این تحلیل‌های آماری، می‌توان گفت که زبان تابو و گفتار محاوره‌ای دو شاخص غالب گفتمان مقاومت مردمی بوده‌اند؛ اشعار عامیانه و باورهای عامه بیشتر در خدمت مشروعیت‌سازی نمادین انقلاب قرار گرفته‌اند و نفرت و ضرب‌المثل‌ها نقش بازتاب‌دهنده احساسات جمعی و حافظه فرهنگی را ایفا کرده‌اند.

تحلیل در سطح متن

در سطح متن، شعارهای عامیانه عمدتاً دارای ویژگی‌هایی مانند واژگان ساده، محاوره‌ای، ریتمیک، خشن، کوتاه و تکرارشونده هستند. این ویژگی‌ها از نظر فرکلاف، نشانه‌هایی از جهت‌گیری زبانی به سمت خلق معنا برای همگان است؛ زبانی که در آن قدرت، به جای اینکه تحمیل شود، جذب می‌شود. برای مثال:

«توپ تانک تریلی، شاه شده ... پاره»/

وزن و آهنگ، تکرار، ساختار محاوره‌ای و تابوشکنی.

تحلیل در سطح کنش گفتمانی: شامل تحلیل نحوه تولید، توزیع و مصرف شعارها:

- آیا شعار شفاهی یا کتبی است؟
- مخاطب شعار چه کسی است؟
- در چه فضایی (راهپیمایی، دیوار، اعلامیه) منتشر شده است؟

تحلیل در سطح ساختار اجتماعی: شامل تفسیر ایدئولوژی‌های پنهان در شعارها، نسبت آن‌ها با ساخت قدرت (رژیم سلطنتی) و نقش زبان عامیانه در خلق گفتمان مقاومت.

برای تقویت روایی تحلیل‌ها، از مثلث‌سازی تحلیلی استفاده شد:

- تطبیق تحلیل محتوا با مثال‌های عینی شعارها
- بازبینی اولیه توسط دو پژوهشگر مسلط
- بررسی تطابق نمونه‌ها با نظریه (تابعیت نظری)

همچنین برای افزایش قابلیت اطمینان، کدگذاری اولیه توسط دو تحلیلگر انجام شد.

تحلیل داده‌ها

در بررسی ۳۰۱ شعار و دیوارنوشته، داده‌ها بر اساس عناصر زبان و فرهنگ عامه دسته‌بندی شدند. شش عنصر اصلی شامل تابو، گفتار محاوره‌ای، نفرت، اشعار عامیانه، باورهای عامه و ضرب‌المثل، به عنوان شاخص‌های زبان غیررسمی و خرده‌گفتمان مردمی در نظر گرفته شدند. تحلیل این عناصر بر پایه سه سطح نظری فرکلاف (متن - کنش گفتمانی - ساختار اجتماعی) و در بستر اندیشه‌های فوکویی درباره زبان، قدرت و مقاومت انجام شد.

به‌منظور اطمینان از دقت و نظام‌مندی تحلیل‌ها، داده‌های پژوهش شامل ۳۰۱ شعار و دیوارنوشته، ابتدا در قالب یک ماتریس داده‌ای در نرم‌افزار اکسل ثبت و سپس کدگذاری شدند. هر نمونه بر اساس شش شاخص اصلی فرهنگ عامه (تابو، گفتار محاوره‌ای، اشعار عامیانه، نفرت، باورهای عامه و ضرب‌المثل) در یک ردیف مستقل قرار گرفت. برای هر شعار تنها یک مقوله غالب در نظر گرفته شد تا از هم‌پوشانی تحلیلی جلوگیری شود.

پس از کدگذاری، فراوانی و درصد نسبی هر مقوله محاسبه شد. نتایج اولیه در جدول ۲ خلاصه شده است.

هویت جدیدی خلق می‌کنند؛ هویتی که بر پایهٔ زبان حاشیه (زبان کودک، بی‌سواد، مردم کوچه) ساخته می‌شود. از نظر فوکو، این فرایند، براندازی نمادین قدرت از طریق بازی با نشانه‌هاست.

جدول ۳. نتیجه تحلیل نظری داده‌ها

تحلیل در چارچوب نظری	نقش در گفتمان	عنصر
مقاومت بدنی/زبانی در برابر سلطه (فوکو)	ابزار خشم، نفی اقتدار	تابو
تولید معنا برای عموم، نه نخبگان (فرکلاف)	زبان همبستگی و مشارکت	گفتار محاوره‌ای
حافظهٔ فرهنگی علیه فراموشی تاریخی	بازآفرینی فرهنگی از سنت	اشعار عامیانه
کنش زبانی برای سلب مشروعیت (فرکلاف)	زبان آرزوی معکوس	نفرین
تقویت مشروعیت بدیل، ضد روایت	زبان حکمت مردمی	ضرب‌المثل
مشروعیت‌سازی از پایین، بازسازی قدرت نمادین	استفاده از اسطوره/خرافه	باورهای عامه

نمونهٔ اول: تابو و زبان بدن

«توپ، تانک، خمپاره / شاه شده... پاره»

«اگر ساواکی گیر بیارم / چوب تو...ش می‌دارم»

تحلیل:

سطح متن: واژگان صریح، هجومی و شکسته‌ساختار.

کنش گفتمانی: بیان خشم خیابانی، استفاده از زبان

جنسی و بدنی برای تحقیر قدرت.

ساختار اجتماعی: در گفتمان رسمی، بدن ابژه نظم و

انضباط است؛ اما در این شعار، بدن ابزار مقاومت است.

نظریهٔ فوکو: زبان تابو، نماد «میکرو-مقاومت» علیه

زیست‌قدرت است؛ شعار، بدن را وارد میدان سیاست می‌کند.

نظریهٔ فرکلاف: شعار، با حذف ادب رسمی و

رعایت‌نکردن هنجار زبانی، به ضدزبان قدرت تبدیل می‌شود.

نمونهٔ دوم: گفتار روزمره و محاوره

«نه این‌وری، نه اون‌وری / حمله به نون بربری»

«با برادران ارتشی خود مهربان باشید»

تحلیل:

سطح متن: طنز روزمره، کنایه‌گویی، لحن گفتاری.

کنش گفتمانی: ساده‌سازی مفاهیم سیاسی در زبان

«ما می‌گیم خر نمی‌خوایم، پالونش عوض میشه»

اینجا هم تابو هست، هم ضرب‌المثل، هم وزن شعری.

از منظر فوکو، زبان در اینجا به سلاحی بدل شده که نظم مسلط (رژیم پهلوی) را با زبان غیرمجاز، تحقیر و فرو می‌ریزد. گفتمان از کنترل حکومت خارج و به مالکیت خیابان درآمده است.

تحلیل در سطح کنش گفتمانی

در این سطح، شعارها نه فقط متون ایستا، بلکه کنش‌های زبانی در بافت اجتماعی مشخص هستند. تفاوت شعارهای شفاهی و دیوارنوشته‌ها، تفاوت در کنش گفتمانی است: شعارهای شفاهی، هم‌زمانی و مشارکتی دارند (جمعیت، راهپیمایی، پاسخ‌دهی)، دیوارنوشته‌ها، تک‌گویانه و ماندگار هستند (فضاهای شهری، شبانه، انفرادی)

مثلاً دیوارنوشته: «اگر ساواکی گیر بیارم، چوب تو...ش می‌دارم»

این شعار، ترکیبی است از تابو (دشوارة جنسی)، تهدید مستقیم قدرت و شکل نوشتاری خیابانی با گفتمان خشونت اعتراضی. طبق تحلیل فوکویی، این گونه متون، نه صرفاً اعتراض، بلکه کنش‌هایی برای بازتعریف مشروعیت قدرت هستند. سوژه گمنام دیوارنویس، وارد گفتمان سیاسی می‌شود، بدون آنکه مجوز رسمی داشته باشد. از نظر فرکلاف، اینجا بازتولید گفتمان رسمی در کار نیست؛ بلکه مقاومت از پایین علیه گفتمان رسمی قدرت در حال رخ دادن است.

تحلیل در سطح ساختار اجتماعی

در سطح کلان، باید پرسیم چرا این شکل از زبان (عامیانه، خشن، ریتمیک، تابوشکن) در شعارهای انقلاب مسلط شده است؟ طبق نظریه فوکو، قدرت نه در نهادها، بلکه در گفتمان‌ها عمل می‌کند و مردم با در اختیار گرفتن زبان غیررسمی، ساخت گفتمان رسمی را به چالش کشیده‌اند. شعار عامیانه، گفتمان رسمی حکومت (بیانیه‌های پهلوی، نطق‌های رادیویی، زبان بروکراتیک) را با خرده‌گفتمان بدن، کوچه، کودک، دشنام، خرافه، نفرین و شعر جایگزین کرده است.

برای مثال شعار «اتل متل توتوله، یک شاه داریم کوتوله» اینجا زبان کودکانه برای تحقیر نماد اقتدار به کار می‌رود. استفاده از «اتل متل» که معمولاً برای کودک است، اکنون کارکرد بیدارسازی سیاسی یافته است. از منظر فرکلاف، این شعارها به ساختار رسمی زبان پشت می‌کنند و

نان و روزمره.

ساختار اجتماعی: زبان بازار و نان، نماینده دغدغه‌های واقعی مردم است؛ شعار از بالا نمی‌آید، از دل سفره می‌آید.

نظریه فوکو: این زبان، بازی با معناست؛ نان بربری دیگر نان نیست، نماد سیاست است.

نظریه فرکلاف: با کاربرد زبان آشنا (نه رسمی، نه ادبی)، مخاطب را وارد بازی گفتمان می‌کند.

نمونه سوم: اشعار کودکان و فولکلور

«اتل مثل توتوله / یک شاه داریم کوتوله / نه شیر داره نه پستون / امشب میره قبرستون»

تحلیل:

سطح متن: فرم شعر کودکان، ضرب‌آهنگ آشنا.

کنش گفتمانی: یادآوری گذشته/کودکی برای تحقیر حال؛ تضاد بین فرم معصوم و محتوای سیاسی.

ساختار اجتماعی: فروپاشی پدرسالاری از طریق زبان کودک؛ شاه دیگر پدر ملت نیست، کوتوله‌ای بی‌خاصیت است.

نظریه فوکو: استعاره کودک به‌عنوان بازیگر سیاسی جدید. با بازتولید زبان کودکان، ساخت قدرت تهی می‌شود.
نظریه فرکلاف: شعار، فضاهای غیردولتی را (خواب کودکان، ترانه مادرانه) وارد فضای قدرت می‌کند؛ مشارکت گفتمان حاشیه.

نمونه چهارم: ضرب‌المثل

«ما می‌گیریم خر نمی‌خواهیم / پالونش عوض میشه»

تحلیل:

سطح متن: استفاده از ساختار مثل قدیمی؛ زبان نمادین، تداعی‌گر گذشته حکمت‌آمیز.

کنش گفتمانی: تکرار تاریخی؛ قدرت نمی‌فهمد، فقط صورت را عوض می‌کند.

ساختار اجتماعی: مردم با زبان خود (مثل، حکایت) قدرت را قضاوت می‌کنند.

نظریه فوکو: ضرب‌المثل بخشی از حافظه فرهنگی مردمی است؛ ابزار انتقال دانش غیررسمی.

نظریه فرکلاف: ضرب‌المثل‌ها ژانر زبانی مستقل‌اند که درون گفتمان مقاومت، مشروعیت می‌گیرند.

نمونه پنجم: باورهای عامه و اسطوره‌ای

«به کوری چشم شاه، زمستونم بهاره»

«عکس آقا تو ماهه»

تحلیل:

سطح متن: استفاده از استعاره‌های کیهانی و اسطوره‌ای.

کنش گفتمانی: تقابل روشنائی/تاریکی، مرگ/زندگی، ظلم/عدالت در ساختار زبانی.

ساختار اجتماعی: برگشت به الگوهای سنتی ایرانی-اسلامی در رمزگشایی از واقعیت.

نظریه فوکو: گفتمان اسطوره، نظام دانشی حاشیه‌ای است که در برابر عقلانیت سلطنتی قد علم می‌کند.

نظریه فرکلاف: شعارهای باورمحور، با تقویت نشانه‌های مقدس (ماه، نور، امام)، فضا را معنابخشی می‌کنند.

نمونه ششم: نفرین

«الهی، الهی، ولیعهدت جلو چشمت بمیره»

«خاک بر سر شاه و بختیار»

تحلیل:

سطح متن: لعن، نفرین، بیان هیجانی خشم.

کنش گفتمانی: نفرین نوعی کنش گفتاری است که می‌خواهد سرنوشت طرف مقابل را تغییر دهد؛ زبانی جادویی.

ساختار اجتماعی: مردم فاقد ابزار سیاسی مستقیم، از زبان نفرین برای تغییر جهان استفاده می‌کنند.

نظریه فوکو: این‌جا زبان نفرین قدرت تولید واقعیت دارد؛ تابوی زبانی، به ابزار سیاسی تبدیل می‌شود.

نظریه فرکلاف: لعن، روایت واژگون از قدرت رسمی است؛ تبدیل شاه مقدس به شاه نفرین‌شده

جدول ۴. جمع‌بندی تحلیلی گفتمانی

عنصر	گفتمان مقاومت	گفتمان حاکم
تابو	تحقیر قدرت با زبان بدن	ممنوعیت/بی ادبی
گفتار روزمره	بازنمایی مردم واقعی	بی‌ساخت
شعر کودکان	کنش سیاسی بی‌پرده	سرگرمی
ضرب‌المثل	ابزار داور قدرت	حکمت قدیمی
نفرین	اعمال قدرت از پایین	خرافه
باور عامیانه	بازسازی نظم معنوی بدیل	ساده‌لوحی

بازتعریف مشارکت سیاسی از پایین

یکی از یافته‌های مهم پژوهش حاضر، این است که زبان انقلاب نه صرفاً متعلق به نخبگان یا سخنرانان رسمی، بلکه متعلق به بدنه اجتماعی مردم بوده است. شعارهای عامیانه، برخلاف زبان رسمی حاکم، از بستر کوچه و خیابان و تجربه زیسته مردم شکل گرفته‌اند. واژگان محاوره‌ای مانند «نون بربری»، ترانه‌هایی چون «اتل متل توتوله» و حتی ساختارهایی مبتنی بر نفرین («الهی ولیعهدت جلو چشمت بمیره») همه نشان می‌دهند که مردم، با زبانی که می‌شناسند، وارد میدان گفتمان انقلابی شده‌اند. این گشودگی زبانی به مشارکت، همان چیزی است که فرکلاف از آن به عنوان دگرگونی گفتمان از پایین یاد می‌کند؛ جایی که ساختار زبان، نظام اجتماعی را تغییر می‌دهد.

نقش عناصر فرهنگ عامه در ساخت گفتمان بدیل

داده‌های پژوهش نشان می‌دهد که در میان ۳۰۱ نمونه تحلیل شده، بیش از نیمی از شعارهای شفاهی و دیوارنوشته‌ها حاوی تابو یا دشواژه بوده‌اند. همچنین استفاده از شعر کودکانه، ضرب‌المثل، باورهای آیینی و نفرین نیز بخش قابل توجهی از پیکره را تشکیل داده‌اند. این عناصر، همان‌گونه که فوکو در بحث دانش حاشیه‌ای تأکید دارد، در تقابل با گفتمان مسلط مدرن و رسمی قرار می‌گیرند و زبان دیگری را در متن سیاست می‌نشانند؛ زبان زن، کودک، نادان، یا خرافه‌گو، که در نظم حاکم حذف شده اما در انقلاب بازگشته است.

برای نمونه، شعار «اتل متل توتوله / یک شاه داریم کوتوله» نه تنها ساختاری کودکانه دارد، بلکه با استفاده از زبان شعر، تصویر شاه را به مضحکه می‌کشد. این استفاده از فرم‌های فولکلور، در واقع، بازآفرینی زبان نمادین برای تضعیف اقتدار رسمی است. از منظر فرکلاف، چنین ساختارهایی مصداق بارز بینامتنیت گفتمانی هستند؛ جایی که ژانرهای زبانی غیرسیاسی، مانند شعر کودک، وارد کنش سیاسی می‌شوند و آن را متحول می‌کنند.

پژوهش حاضر در برخی موارد با مطالعات قبلی همسویی دارد. برای مثال، پناهی (۱۳۷۹) و اسعدی‌فیروزآبادی (۱۳۹۲) نیز به صراحت به نقش زبان ساده و کوچه‌بازاری در بسیج اجتماعی انقلاب اسلامی اشاره کرده‌اند. همچنین، پژوهش فاضلی (۱۳۸۰) تأکید دارد که اشعار عامیانه، ضرب‌المثل و زبان شفاهی در خلق هویت انقلابی نقشی اساسی داشته‌اند؛ امری که داده‌های این پژوهش نیز آن را تأیید می‌کند.

در مجموع، شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی، از منظر فوکو، به مثابه عمل مقاومت گفتمانی از پایین قابل تحلیل‌اند و از منظر فرکلاف، مصداق روشنی از بازساخت معنای سیاسی توسط مردم با زبان خودشان هستند. این شعارها نه فقط اعتراض‌اند، بلکه کنشی زبانی‌اند که معنا، هویت و نظم اجتماعی جدیدی می‌سازند.

بحث و نتیجه‌گیری

شعارهای انقلاب اسلامی، نه تنها ابزارهایی برای بیان احساسات یا انتقال پیام‌های سیاسی بودند، بلکه در چارچوب نظری گفتمان قدرت-دانش میشل فوکو و تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف، به مثابه کنش‌هایی زبانی و اجتماعی قابل تحلیل‌اند که در شکل‌دهی به خرده‌گفتمان مقاومت مردمی نقش حیاتی ایفا کرده‌اند. این شعارها، با تکیه بر عناصر فرهنگ عامه از قبیل تابو، گفتار محاوره‌ای، اشعار کودکانه، نفرین، باورهای آیینی و ضرب‌المثل، به سطحی از گفتمان رسیدند که از محدوده تبلیغ سیاسی صرف فراتر رفته و به بازتعریف قدرت، مشروعیت و هویت اجتماعی پرداختند.

گفتمان عامیانه به مثابه زبان مقاومت

تحلیل داده‌ها نشان داد که زبان عامیانه در شعارهای انقلابی، به‌ویژه با کاربرد گسترده‌ی تابوها، دشنام‌ها و گفتارهای خیابانی، شکل بارزی از زبان بدن را وارد عرصه عمومی می‌کرد. میشل فوکو (۱۹۸۰) زبان را مکان تقاطع قدرت و دانش می‌داند و تأکید می‌کند که مقاومت‌های اجتماعی اغلب از طریق تصرف زبان و بازتعریف معنا اتفاق می‌افتند. در همین راستا، شعارهایی مانند «توپ، تانک، خمپاره / شاه شده ... پاره» یا «اگر ساواکی گیر بیارم / چوب تو ... ش می‌دارم» دقیقاً بازنمایی زبانی چنین مقاومتی هستند؛ بی‌پرده، بدنی، خشن و خارج از دستور زبان رسمی قدرت.

در تحلیل فرکلافی، این شعارها در سه سطح معنا می‌یابند:

۱. در سطح متن، آن‌ها دارای واژگان ساده، عاطفی و قابل تکرار هستند.
۲. در سطح کنش گفتمانی، به شکل جمعی، خیابانی و مشارکتی تولید می‌شوند.
۳. و در سطح ساختار اجتماعی، به مثابه مقاومت نمادین علیه اقتدار سلطنتی و ایدئولوژی رسمی عمل می‌کنند (فرکلاف، ۱۹۹۲)

می‌گوید، مقاومت همیشه در دل قدرت است و زبان عامیانه، دقیقاً در همین نقش ظاهر می‌شود: تضعیف اقتدار از طریق بیان آزاد بدن، میل، نفرین و طرد.

یکی از نتایج مهم پژوهش، تأکید بر این نکته است که گفتمان انقلاب اسلامی تنها بر پایه نطق‌های رسمی، بیانیه‌های روحانیان یا سخنرانی‌های سیاسی شکل نگرفته است؛ بلکه زبان مردم، آن‌گونه که هست، در شکل‌دهی به بستر اجتماعی انقلاب نقش‌آفرین بوده است. گفتارهای محاوره‌ای، اشعار کودکان، ضرب‌المثل‌ها و باورهای عامه، در ترکیب با یکدیگر، نه تنها به بسیج اجتماعی کمک کرده‌اند، بلکه زبان رسمی حاکم را به سخره گرفته و نظم آن را تخریب کرده‌اند. فرکلاف، در تحلیل گفتمان انتقادی خود، به همین نکته اشاره دارد که گفتمان، نه فقط بازتاب نظم اجتماعی، بلکه ابزار بازسازی آن نیز هست. شعارهای عامیانه دقیقاً در این مقام ظاهر می‌شوند: تخریب زبان حاکم و خلق زبان مردم.

یکی از یافته‌های کلیدی این پژوهش، نقش ابزارهای زبانی‌ای مانند دشنام، شعر کودکان، باور خرافی یا نفرین در گفتمان انقلابی است. این عناصر، در ظاهر نامناسب یا کم‌اهمیت جلوه می‌کنند، اما دقیقاً به همین دلیل است که کارکرد گفتمانی دارند. آنچه نباید گفته شود (تابو)، در زبان انقلاب گفته می‌شود؛ آنچه نباید در سیاست وارد شود (کودک، نان، شعر، عامه مردم)، در شعارها وارد می‌شود. این اتفاق، به تعبیر فوکو، شکلی از عمل گفتمانی مقاومت است؛ یعنی مردم با زبان خود، چیزی را به عرصه عمومی می‌آورند که از آن‌ها دریغ شده بود.

در نهایت با تحلیل‌های این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت شعارهای عامیانه انقلاب اسلامی، ساختاری گفتمانی و مقاومتی دارند، نه صرفاً عاطفی یا هیجانی. این شعارها با استفاده از ابزارهای زبان فرهنگ عامه، ساخت قدرت رسمی را به چالش کشیده‌اند. چارچوب نظری فوکو و فرکلاف، امکان تحلیل لایه‌های عمیق زبان، ایدئولوژی و گفتمان را فراهم کرده‌اند. برخلاف دیدگاه‌هایی که زبان عامیانه را سطحی یا غیرسیاسی می‌دانند، این پژوهش نشان داد که شعارهای عامیانه، شکل پیشرفته‌ای از کنش سیاسی و زبانی هستند. در نهایت، زبان انقلاب تنها زبان بیانیه‌ها و خطابه‌ها نیست؛ بلکه زبان بدن، زبان کوچه، زبان عامه مردم و کودکان، زبان شعر و نان است. در انقلاب اسلامی، گفتمان مردمی، نه فقط به خیابان آمد، بلکه با صدای خود حرف زد و این صدا، به زبان عامیانه فریاد کشید.

با این حال، پژوهش حاضر از برخی پژوهش‌های پیشین نیز فاصله می‌گیرد. برخلاف پژوهش‌هایی که زبان عامیانه را امری سطحی، احساسی یا صرفاً سرگرم‌کننده قلمداد کرده‌اند (مانند طیب و علی‌نژاد، ۱۳۸۰)، تحلیل این تحقیق نشان می‌دهد که زبان عامیانه، در چارچوب نظری گفتمان، خود تولیدکننده معنا و قدرت است. از این منظر، زبان دشنام، طنز، نفرین و شعر کودکان، ابزارهایی برای بازنویسی واقعیت سیاسی هستند، نه حاشیه‌های بی‌ربط به آن.

پژوهش حاضر نشان داد که شعارهای عامیانه در انقلاب اسلامی، تنها ابزارهای زبانی حاشیه‌ای یا خشم‌برانگیز نبوده‌اند، بلکه کنش‌هایی گفتمانی بوده‌اند که از طریق آن‌ها مردم توانسته‌اند زبان رسمی را به چالش بکشند، قدرت را به زیر بکشند و معنای جدیدی از سیاست، هویت، و مشروعیت خلق کنند. با تحلیل این شعارها در چارچوب نظری فوکو و فرکلاف، روشن می‌شود که حتی بی‌ارزش‌ترین و تابوشکن‌ترین شکل‌های زبان نیز می‌توانند در شرایط خاص، حامل بارهای سنگین ایدئولوژیک، سیاسی و اجتماعی باشند.

این شعارها، با استفاده از گفتار محاوره‌ای، اشعار فولکلور، زبان بدن، تابو و نفرین، شکلی از گفتمان مقاومت از پایین را پدید آوردند که با وجود خشونت و صراحت، در ذات خود نمایانگر مشارکت زبانی توده‌های مردمی در بازسازی نظم اجتماعی بودند.

شعارهای انقلاب اسلامی، از همان آغاز، نه صرفاً صداهایی اعتراضی، بلکه ابزاری مؤثر برای بازنمایی هویت، خواسته‌ها و ارزش‌های مردم بودند. این پژوهش با تکیه بر چارچوب نظری فوکو (گفتمان، قدرت، مقاومت) و تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نشان داد که شعارهای عامیانه برخلاف تلقی‌های تقلیل‌گرایانه، صرفاً زبان حاشیه‌ای یا احساسی نیستند، بلکه از ساختارهایی پیچیده، نمادین و گفتمانی برخوردارند که در فرآیند خلق مقاومت و فروپاشی نظم سیاسی مسلط ایفای نقش کرده‌اند.

مطابق تحلیل داده‌ها، بیش از نیمی از شعارهای بررسی‌شده حاوی تابوهای زبانی (جنسی، بدنی، زشت‌گویی) بودند. اگر از منظر اخلاقی یا رسانه‌ای به این پدیده نگریسته شود، ممکن است نشانه‌ای از خشونت زبانی یا بی‌نظمی تلقی گردد. اما از منظر فوکویی، این زبان بدن‌هاست؛ بدن‌هایی که به جای اطاعت، حالا سخن می‌گویند و در برابر نظم گفتمانی قدرت رسمی، گفتمان بدیل خلق می‌کنند. شعارهای عامیانه، نوعی بازآفرینی قدرت از پایین هستند؛ آن‌گونه که فوکو

منابع

- Al-Abed Al-Haq, F., & Abdelhameed, H. (2011). The slogans of the Tunisian and Egyptian revolutions: A sociolinguistic study. *Issues in Political Discourse Analysis*, 4(1), 35-58.
- Asa'di-Firouzabadi, M., & Fatehi-Nasr Abadi, Z. (2013). Literary and political manifestations of slogans during the Islamic Revolution of Iran. *Islamic Revolution Studies*, 10(35), 25-46. [In Persian]
- Brophy, J. (1993). *War Slang*. USA: Pocket Books.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fazeli, N. (2001). Popular culture and Persian folk literature. *Ketab-e Mah-e Honar*, 44, 10-27. [In Persian]
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (C. Gordon, Ed.). New York: Pantheon Books.
- Fukunaga, S., & Zhang, B. (2007). A comparative analysis of American and Chinese political slogans: *A critical linguistic perspective*. (Vol. 136, pp. 85-92).
- Hasanzadeh, E. (2007). National identity in the slogans of the Islamic Revolution. *National Studies Quarterly*, 8(3). [In Persian]
- Haugen, E. (1971). Instrumentalism in language planning. In J. Rubin & B. Jernudd (Eds.), *Can language be planned?* (pp. 267-309). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Najafi, A. (2008). *Farhang-e Farsi-ye Amiyaneh* [Persian colloquial dictionary]. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Panahi, M. H. (2000). A study of the contexts and goals of the Islamic Revolution of Iran based on revolutionary slogans. *Social Sciences Quarterly*, (11-12), 63-84. [In Persian]
- Saberi, Sh. (2008). Reflection of the 1963 uprising in the themes of slogans during the Islamic Revolution. *Historical Research*, 10(34-35), 105-116. [In Persian]
- Sharp, H. (1984). *Advertising Slogans of America*. Metuchen, NJ: The Scarecrow Press.
- Spolsky, B. (2008). *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Srage, N. (2014). *Revolution and the Slogans of Egyptian Youth: A Linguistic Study in Spontaneous Expression*. Doha: ACRPS.
- Tayyeb, M. T., & Alinajad, B. (2001). The language of slogans. *Journal of Linguistics*, 16(2). [In Persian]
- Zandi, B. (2014). A sociolinguistic study of wall writings in Tehran. *Iranian Journal of Social Studies and Research*, 3(2), 335-355. [In Persian]